

**КРАЄЗНАВЧІ ВІРТУАЛЬНІ РЕСУРСИ У СИСТЕМІ ОБСЛУГОВУВАННЯ
КОРИСТУВАЧІВ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ім. В. Г.
КОРОЛЕНКА**

*Юлія Уткіна,
Галина Лях
м. Харків*

В умовах російсько-української війни кардинальних змін зазнало функціонування бібліотек, що суттєво вплинуло на організацію системи обслуговування користувачів. Будівля Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (ХДНБ ім. В. Г. Короленка) зазнала пошкоджень, зруйновано мережу опалення, тож співробітники намагаються адаптувати свою професійну діяльність з урахуванням кризових та несприятливих умов. Так, виросла увага до напрямів системи нестационарного бібліотечного обслуговування, серед яких створення і популяризація віртуальних сервісів та продуктів. Такий формат обслуговування є особливо цінним для віддалених користувачів, які можуть отримати доступ до необхідної інформації незалежно від місця перебування. Водночас відбувається оптимізація роботи користувачів із віртуальними ресурсами у стінах книгозбірні, особливо, коли відсутні умови для отримання повного обсягу послуг через об'єктивні причини (наприклад, повітряна тривога). У такому випадку користувачі отримують можливість скористатися цифровими матеріалами чи завершити пошук у зручний час та в безпечному місці.

Реальні загрози незалежності країни та нашої національній пам'яті, зростання через це громадянської відповідальності, посилення уваги до виховання патріотичної та історичної свідомості сприяють збільшенню затребуваності саме краєзнавчих віртуальних ресурсів. Вони інформують, популяризують, а також допомагають користувачам усвідомити важливість вивчення історії та культури України, зберегти зв'язок з власною малою батьківщиною у випадку вимушеної міграції.

У відповідь на виклики сучасності співробітники ХДНБ ім. В. Г. Короленка, використовуючи багаторічний досвід краєзнавчої діяльності, активно та успішно створюють віртуальні ресурси, що репрезентують культурний, науковий та історичний потенціал Слобожанщини. Своєрідним порталом із структурованим доступом до краєзнавчої інформації є заснований у 2008 році вебресурс «Краєзнавство» (<https://kray.korolenko.kharkov.com/>). У ньому презентовані багаторічні краєзнавчі напрацювання співробітників книгозбірні, підготовлені також у тісній співпраці з дослідниками місцевої історії, науково-освітніми,

культурними установами, аматорами краєзнавства. У структурі вебресурсу — краєзнавча електронна бібліотека, віртуальні виставки, тематичні проєкти тощо.

Краєзнавча електронна бібліотека надає доступ до повного тексту 1082 документів (станом на 1 вересня 2025 р.). Це скановані з урахуванням норм авторського права наукові та науково-популярні видання, художні твори авторів Харківщини, місцеві періодичні видання, друковані наукові статті та мережеві електронні публікації краєзнавців та співробітників бібліотеки, бібліографічні посібники. Безумовно, представлені матеріали власної генерації (здебільшого електронні аналоги друкованих видань), твори сучасних сторонніх авторів (укладачів) подані на підставі письмової згоди на їх публікацію та відповідних договорів. Користувачам електронної бібліотеки доступний пошук за прізвищем автора, назвою, роком видання або за ключовими словами.

Колекція видань місцевого періодичного друку представлена сканованими примірниками газет і журналів першої третини ХХ ст.: «Мистецька трибуна», «Універсальний журнал», «Шляхи мистецтва», «Вісті ВУЦВК» та ін. Такі колекції, зазвичай, унікальні, бо мають регіональний характер, друкувалися обмеженим накладом, але, безумовно, є цікавими для дослідників українства.

Масив бібліографічних посібників складають краєзнавчі тематичні та персональні видання, зокрема виокремлені в серіях «Краєзнавці Слобожанщини», «Винахідники Харківщини». Свідком розвитку регіонального краєзнавства є покажчик «Сто краєзнавчих читань», укладений у 5 частинах на основі протоколів 500 засідань громадського читацького клубу «Краєзнавець», що відбувалися від 1978 року.

Сканування видань краєзнавчого змісту дозволяє одночасно забезпечити фізичне збереження матеріального носія та доступність іноді унікального джерела для подальших досліджень, зокрема дистанційних. Частину електронних копій виготовлено в межах і на замовлення партнерського проєкту Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого «Електронна бібліотека “Культура України”». Наразі краєзнавча електронна бібліотека перебуває у стані трансформації, вивчаються можливості її долучення до Національної електронної бібліотеки України.

Можливість отримати комплексну інформацію з історії Харківщини, зокрема для групового, масового обслуговування, надають краєзнавчі віртуальні виставки та тематичні проєкти, присвячені маловідомим сторінкам історії регіону чи окремим особистостям. Такі ресурси містять бібліографічні, повнотекстові, образотворчі, мультимедійні матеріали.

До 300-річчя від дня народження філософа та письменника Григорія Сковороди (1722–1794) репрезентовано віртуальну виставку «Григорій Сковорода. “Байки харківські”: читаємо, слухаємо, вивчаємо...» (<https://sites.google.com/view/skovoroda-baiky>) – першу, створену під

час повномасштабної російської військової агресії в 2022 році. Під час ведення бойових дій на території Харківщини повноцінний доступ до фонду книгозбірні був обмежений, тож для підготовки ресурсу використані відкриті інтернет-джерела: електронні каталоги й бібліотеки, сайти видавництв та інтернет-магазинів, пабліки тощо. Ресурс узагальнює інформацію про окремі видання «Байок харківських» і наукові дослідження цього жанру творчості Г. С. Сковороди, надає доступ до повних текстів байок в інтернеті, методико-бібліографічних, а також фото-, аудіо- та відеоматеріалів. Виставка орієнтована на обслуговування літературознавчих запитів користувачів ресурсу.

У 2025 році розпочато формування серії віртуальних виставок «Нескорені українки», метою якого є висвітлення діяльності видатних жінок, які зробили вагомий внесок у культуру, науку та освіту нашої країни. Розпочинає серію віртуальний ресурс «Перша професійна художниця України», присвячений Марії Раєвській-Івановій, яка 1868 року заснувала одну з перших художніх шкіл в Україні та навчала талановиту молодь з усієї Слобожанщини. Віртуальна виставка поєднує біографічні відомості, ілюстрації робіт художниці та її учнів, архівні документи і фотографії, що дозволяє користувачам отримати комплексне уявлення про творчість і педагогічну діяльність Раєвської-Іванової. Ресурс є перспективним для вивчення історії освіти на Харківщині та недооціненої ролі жіноцтва у формуванні, зокрема мистецької освіти.

Тематичні віртуальні проєкти є результатом локальної науково-дослідницької діяльності бібліотечних фахівців, іноді пов'язані з підготовкою бібліографічних показників.

У 2025 році було створено науково-просвітницькі проєкти «Солодка мозаїка» та «Непохитний репрезентант української ідеї в Харкові».

Проєкт «Солодка мозаїка» (<https://sites.google.com/view/solodka-mozayika>) розповідає про історію відомого харківського підприємства «Жорж Борман» та його засновника Григорія (Жоржа) Миколайовича Бормана (1838–1918). У першому розділі «Історія “Жоржа Бормана”» викладено стисло біографічну довідку про підприємця. У розділі «Документальні матеріали» в хронологічному порядку наведено згадки про товариство «Жорж Борман» на сторінках місцевих газет та статистичні відомості з довідкових видань. Рекламні оголошення, інформацію про адреси закладів та асортимент товарів містить розділ «Торгівля і реклама». Авторами розділу «Спогади харків'ян», що охоплює першу третину – кінець ХХ ст., разом зі співробітницею фабрики Ганною виступили сучасні харківські краєзнавці Наталія Тріпутіна, Тетяна Шерстюк, Леонід Раєнко. У проєкті також використані світлини предметів з експозиції «Слобожани» Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова та приватного архіву краєзнавця, філокартиста та дослідника історії світлин Аркадія Хільковського.

Проект «Непохитний репрезентант української ідеї в Харкові» (<https://sites.google.com/view/volodymyr-aleksandrov-200>), укладений до 200-річчя від дня народження українського письменника та культурного діяча Володимира Степановича Александрова (1825–1894), знайомить з його життєвим і творчим шляхом, містить вибрану бібліографію для подальшого вивчення творчого доробку, зокрема гіперпокликання на повні тексти оцифрованих видань та електронні ресурси. Бібліографічні матеріали до кожного розділу розташовані за хронологією. До створення цього ресурсу були залучені фахівці з різних регіонів України: доктор філологічних наук, професор Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна» Зінаїда Пахолок; головний бібліограф науково-бібліографічного відділу ЦНБ Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна Юліана Полякова, полтавський історик і краєзнавець Борис Тристанов.

Набули популярності та активно цитуються два краєзнавчі ресурси, що продовжують розвиватися й регулярно поповнюються новими матеріалами: «Історія Харкова у пам'ятних дошках» (2015) та «In memoriam: Некрологи харків'ян» (2023). Вони активно використовуються науковцями та бібліотекарями для підготовки досліджень, біографічних довідок та відтворення культурного контексту часу, а також слугують прикладом системної роботи бібліотеки з популяризації локальної історії.

Електронний рекомендаційний бібліографічний ресурс «Історія Харкова у пам'ятних дошках: фактографічні та бібліографічні відомості» (<https://mevorydoskikharkov.blogspot.com/>) знайомить користувачів з історією та сьогоденням міста. На 1 вересня 2025 р. ресурс містить інформацію про 547 пропам'ятних таблиць. «Кожний допис містить довідкову інформацію про адресу розміщення дошки, наведено її дослівний текст та фото. За наявності даних вказано дату встановлення, матеріал, з якого виготовлено дошку, відомості про митців, які працювали над її створенням, бібліографічні описи джерел, де йдеться про відкриття дошки, її стан тощо. Друга частина — це нарис про особу чи історичну подію, яким присвячено меморіальний ресурс. Надаються бібліографічні відомості про джерела та уривки з найбільш цікавих статей, книг. Нині одним із нагальних завдань є увічнення пам'яті героїв-харків'ян, які загинули за незалежність України» [2, с. 58].

Цифровий біобібліографічний ресурс «”In memoriam”: некрологи харків'ян — джерело краєзнавчих біографічних студій» (<https://nekrolohy.blogspot.com/>) має на меті ввести до обігу дослідників біографічні відомості як про відомих, так і про мало знаних нині місцевих діячів. На 1 вересня 2025 р. ресурс містить 1690 дописів. «Джерелами некрологів насамперед є місцеві газети та журнали, а також збірники, періодичні видання з інших регіонів України, видання української діаспори. Більшість текстів представлені цифровими копіями (скан або фото). Якщо фізичний стан періодичного видання не дозволяє зробити якісну цифрову копію,

матеріал подається в текстовому форматі. Хронологічні рамки проєкту охоплюють XIX–XX ст., проте у майбутньому видається можливим їх розширення до XXI ст. Критерієм відбору матеріалів є зв'язок особи з Харківщиною (губернією чи областю)» [4, с. 67].

Для залучення молоді ХДНБ ім. В. Г. Короленка пропонує інтерактивні формати: мобільні квести, аудіогіди, онлайн-вікторини. Вони забезпечують поєднання пізнавальної та розважальної складових і роблять бібліотеку відкритою для найширших категорій користувачів. Попередня апробація на професійних та методичних заходах для представників педагогічної спільноти отримала високу оцінку від учасників.

Мобільний квест «Харків — від фортеці до столиці» (<https://izi.travel/en/d88e-kharkiv-vid-forteci-do-stolici/uk>) є безкоштовним і доступним мешканцям та гостям міста. Для його проходження потрібно лише встановити мобільний додаток izi.TRAVEL. Маршрут квесту пролягає середмістям Харкова за шістьма локаціями, позначеними на мапі, що доступна учасникам. Кожна наступна загадка-локація відкривається лише за умови правильної відповіді на попередню. У пошуках відповідей учасники мають звернути увагу на архітектурні та скульптурні об'єкти, проявити кмітливість та уважність.

Аудіогід «Про що мовчить Бібліотека» (<https://izi.travel/en/276a-pro-scho-movchit-biblioteka-storinki-istorii-khdnb-im-v-g-korolenka/uk>) розкриває цікавинки з історії ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Він підготовлений як музейна експозиція також на платформі izi.TRAVEL. Експонати, що «говорять» (до прикладу: рояль, турнікет та навіть плитка на підлозі), об'єднані в тематичні колекції. Кожна розповідь (текстовий та аудіофайли) проілюстрована. У текстовій частині є перелік джерел, що стануть у пригоді дослідникам.

Ще два аудіогіди «Маленькі вулиці великого міста» та «Сторінками історії міста на трамваї № 6» створені як екскурсійні тури та підготовлені за матеріалами блогу «Історія Харкова у пам'ятних дошках». Користувачам пропонується, віртуально мандруючи вулицями міста, ознайомитися з дошками на будівлях як об'єктами меморіалізації та яскравим елементом локального краєзнавства.

Одними з найбільш затребуваних серед молодіжної аудиторії віртуальних ресурсів також є краєзнавчі вікторини. Про це свідчить популярність всеукраїнських студентських батлів та запити на проведення вікторин під час культурно-просвітницьких онлайн-заходів. Задовольнити користувацький попит дозволяє різноманітність тематики вікторин, що охоплює окремі напрями галузей знань, таких як мовознавство, літературознавство, мистецтво, прикладні науки; розкриває творчий і науковий доробок видатних діячів Слобідського краю. Загалом у доробку фахівців відділу «Україніка» ім. Т. Г. Шевченка наразі 19 випусків вікторин, деякі об'єднані за тематикою, наприклад, «Мистецька Харківщина», «Видатні харків'яни».

Підготовку онлайн-вікторин було започатковано ще 2014 року, до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. В ігровій формі стисло подавалася цікава та маловідома інформація про життєвий і творчий шлях поета, здебільшого запитання стосувалися вшанування пам'яті Кобзаря. Хоча ресурс не носить винятково краєзнавчого характеру, він користується стійким попитом, особливо під час заходів до щорічних Шевченківських днів.

Цьогоріч користувачам пропонувалося взяти участь у двох нових онлайн-вікторинах: «Історія бібліотеки у фактах, подіях і постатях», створеній до 195-річчя заснування ХДНБ ім. В. Г. Короленка та «Харківський метрополітен: від ідеї до легенди» з нагоди 50-річчя Харківського метрополітену.

Краєзнавчі віртуальні ресурси є важливим інструментом обслуговування користувачів, вони постійно використовуються в навчальному процесі, підготовці наукових досліджень, культурно-просвітницьких заходах. Особливої ваги ці ресурси набули в умовах воєнного часу, коли фізичний доступ до бібліотек часто обмежений, а потреба в надійній та якісній інформації лише зростає. Загалом вебресурс «Краєзнавство» за перше півріччя 2025 р. дистанційно відвідали 998 користувачів, здійснивши близько 3300 переглядів, що відповідає показникам довоєнної зацікавленості та активності аудиторії. Значну роль у цьому процесі відіграє періодична промоція через соціальні мережі бібліотеки та оперативне інформування користувачів про нові сервіси і продукти.

Наразі ресурс переходить на сучасну платформу WordPress. Зручний інтерфейс, адаптація для людей зі слабким зором та підвищена функціональність відкривають нові можливості для всіх категорій користувачів. Перспективи розвитку цього напрямку вбачаємо в інтеграції з мобільними додатками та залученням партнерських установ до створення спільних проєктів.

Список джерел

1. Антонова В. Р. «Історія Харкова у пам'ятних дошках»: новий краєзнавчий ресурс Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка // VI Львівський бібліотечний форум «Бібліотек@ – стратегія розвитку», 8–12 верес. 2015 р. : зб. матеріалів / Укр. бібл. асоц. Київ, 2015. С. 54–56.
2. Бикова С. О. Вшанування героїв: блог «Історія Харкова у пам'ятних дошках» ХДНБ ім. В. Г. Короленка // Тези доповідей учасників XXVIII Міжнародної конференції «Слобожанські читання» : конф. з нагоди Міжнар. дня пам'яток і визнач. місць, Дня пам'яток історії та культури, присвяч. 370-річчю м. Харкова (1654–2024), 18 квіт. 2024 р. Харків, 2024. С. 57–59.

3. Дмитрієва О. М. «Об'єднуючий потенціал» краєзнавства. Співпраця ХДНБ ім. В. Г. Короленка з громадськістю в підготовці мережових краєзнавчих ресурсів // Праці пам'яткознавців : ювіл. зб. наук. ст. з пам'яткоохорон. роботи / Департамент культури і туризму Харків. облдержадмін., Харків. худож. музей та ін. Харків, 2015. Вип. 4. С. 284–289.

4. Дмитрієва О. М. Цифровий біобібліографічний ресурс «“Inmemoriam”»: Некрологи харків'ян — джерело краєзнавчих бібліографічних студій» // Тези доповідей учасників XXVIII Міжнародної конференції «Слобожанські читання» : конф. з нагоди Міжнар. дня пам'яток і визнач. місць, Дня пам'яток історії та культури, присвяч. 370-річчю м. Харкова (1654–2024), 18 квіт. 2024 р. Харків, 2024. С. 66–67.

5. Полянська Н. І. Деякі аспекти краєзнавчої діяльності в умовах російсько-української війни : (з досвіду роботи ХДНБ ім. В. Г. Короленка) // Краєзнавство Півдня України в історичному вимірі та сучасному дискурсі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. до 100-річчя заснування Одес. комісії краєзнавства при ВУАН, Одеса, 24–25 жовт. 2023 р. / Одес. нац. наук. б-ка. Одеса, 2024. С. 114–117.

6. Уткіна Ю. О. Створення та використання краєзнавчих онлайн-вікторин у діяльності бібліотек : (з досвіду ХДНБ ім. В. Г. Короленка) // Краєзнавча робота в бібліотеках України : інформ. бюл. / Нац. іст. б-ка України. Київ, 2024. Вип. 35. С. 75–79.

7. Уткіна Ю. О. «Непривітаний співець» Яків Щоголів : (за матеріалами віртуального проєкту ХДНБ ім. В. Г. Короленка) // Тези доповідей учасників XXVIII Міжнародної конференції «Слобожанські читання» : конф. з нагоди Міжнар. дня пам'яток і визначних місць, Дня пам'яток історії та культури, присвяч. 370-річчю м. Харкова (1654–2024), 18 квіт. 2024 р. Харків, 2024. С. 34–35.

8. Уткіна Ю. О. Іноземна реклама у Харкові: 100 років тому : (за матеріалами віртуального проєкту ХДНБ ім. В. Г. Короленка) // Соц.-гуманітар. вісн. 2020. Вип. 36. С. 15–20.